

är. *baxe*» (18c, 67c).

Recuso, però, la cita documental d'AlcM «tot hom qui tayl *timo*, eura ne salse de altri, que pac de ban 2 sous» (1393), que deu ser apòcrifa o mal llegida per *tremo(l)*, puix que es tracta d'arbres i no d'herbes, i és clar que, tant el tomanyí com el gitam i la farigola, són plantetes tan corrents i tan poc pagades que no serien mencionades com a objecte de multes ni de la propietat de ningú. En les *Receptes* val. de Micer Joan (1464), «saboriça e sàlvia e ginesta e *timó* e ruda» el context fa pensar més aviat en la rutàcia, el gitam.

En català occidental és la 'farigola', com en llatí (així identificats i distingits geogràficament, per molts com la *Flora Farmac.* de Texidor, 660, cf. 649, o Seradell, *Sota Terra Cl. Mu. Tssa.* 1, 124). «Però has d'anar set anys - al desert de la muntanya: / menjant herbes y *timons* - allí faràs vida santa», versió reco. a Agramunt per a MilàF, *Romillo.*, 12.32, en moltes versions, que almenys en part canvien el mot en *fonolls* o *garbons*, com sigui que en el *Romillo*. predominen les provinents del cat. oriental.

Si en alguna d'aquestes dades es pot tractar d'una altra labiada, consta que és la «farigola» a la Vall d'Àger (Porcioles, *Folkl. Àger*, 39); i en efecte aquesta equivalència constato, *de visu*, tant a l'Alt Pallars (*timó* Tavascan, 1934), com a la zona Garrigues-Ebre, *timó*, -*mòns* (Flix, Almatret, Gratallops, Torroja, Vilella B., Poble de Cérvoles, Massalcoreig, 1935-6). Amb aquest significat deu certament continuar en el Maestrat-Morella: «endolcint el racer flaires de fonoll, *timó* i romer», car JPorcar (BSCC xiv, 244) no crec que hagués donat com a exemple de flaire «dolça» la del tomanyí ni d'una rutàcia.

Precisarem que els nombrosos colliters i preparadors de la bona oliva, que hi ha a Canet lo Roig, usen la sajolida per a les olives «trencades», i d'altra banda el *timó* (*vér* i fins el *bord*) per a les olives «posades» (ho diuen així perquè aquelles les piquen amb una pedra, i aquestes les *posen* en aigua, pels quals procediments es fan dolces més aviat, 1961). És el valor amb què anoto el *timó* a Morella, Boixar, Bel i Poble de Benifassà, com també a Cervera, Salzedella i Serra d'En Galceran (1961), esmentat en uns llocs, vist com a tal en d'altres.

Però tant entorn de les Alberes com més enllà del Xúquer es tracta d'herbes diferents; i en alguna zona intermèdia la identificació no és tan segura ni sovint de primera mà. En el mateix Priorat (però de la banda marina, al Pradip) (1955) em consta que *timó* i *FA-RIGOLA* són herbes diferents, com explico (III, 829a 24-36) en aquest article, que aconsello confrontar amb aquest també per a d'altres detalls. En el Nord, ja en els anys 1923-27, m'anomenaren o vaig veure el *timó* entorn de Manresa i a l'Alt Berguedà (Gréixer), i va semblar clar que es tractava de la farigola; en efecte en terres de Bages identifiquen amb la farigola a Navarxes, segons un jove amic (que se'n va informar amb tres persones, 1957); segons el criteri areal no en podem estar tan segurs, perquè jo mateix vaig poder

constatar que els *timóns* eren una altra herba en dos pobles dels extrems d'Osona: a Aiguafreda vaig veure'l com una «herba de tija verda i tendra, i de flors grogues» (1936, i pocs anys més tard, afegia a la nota «no era farigola»); a Sant Bernabé de Tenes, assenyant una mata d'espígol, contestaren «són *timóns*»; no seria una identificació laxa en lloc del tomanyí, de la mateixa família?

En tot cas, el sign. 'tomanyí', és ben segur als dos costats de les Alberes. El meu pare, damunt Biure d'Emp., s'anotava, entre les plantes més abundants en els vessants del Mont-roig, el *timó* i, com a diferent, la *frígola* (1926). Jo mateix vaig constatar que era el tomanyí o caps d'ase, si fa no fa pertot, a l'Alt Empordà (notes de c. Espolla, 1958); de nou, en els vessants del Pení (Cadaqués) i crec que també en algun punt del Baix Emp., crec la Vall d'Aro (1964). Això deu ser general en el domini ross. (no dic Cerd., on només tinc *herba de pastor*, però semblaven entendre la farigola). *Timú* a Montesquiu, i en plural, *timús* a Sureda (1959). Més al N. i NO., prenent aquest plural per un singular, n'han format un plural analògic *timúsus*.

Constato visualment que són tomanyins a St. Marçal dels Aspres (1959), a Illa, també a Conat (1960) i a bastants llocs més, del Ross. i del Conflent; igual, a Calmelles, on el fet que hi hagi una partida dita *al Timusé*, revela ja certa antigor en aqueixa forma alterada. Però ennoblida per un poeta: «A l'hora dels eixams, ni un sol branc se movia: / en les agulles d'or una pinya lluïa, / i, perfumant de *frigo(l)* el meu oblit / --- / com gronxola la mare el seu infant perdut, / m'aixecava la terra, en son pit sommogut: / una il·luminació de mates arrelades, / *timossos* violets ['morats'] seguint les corregades, / s'oferien a les abelles del cel blau / ---», JSebPons (*L'Eixam*, 1919, v. 10). Corroborada la identificació per ERolland, «timoussous» Pyr.-Or., «estamouss» a l'Aude, així o «tamouch» a l'Erau, «caps d'ase» en el Princ., «tomaní» a les Balears, 'Lavandula Stoechas', *Flore Pop.* VIII, 198.

A la major part del P. Val. es tracta, encara, d'altres herbes, que tenim ben identificades per Cavanilles: el «gitam o *timó* real» és el *Dictamnus albus*, cast. *dictamo fresnillo* (classe X, decandria), i el *atimó* bast: *Frankenia pulverulenta*, fr. *franquenne poudreuse* (classe VI, hexandria) (*Observ.* II, 330, 329). En efecte constato que anomenen *timó* real una mata boscana a Alzira, *timó* a Lorxa, on ja em va semblar que no era farigola; impossible fins per a un home com jo, llec en botànica, confondre la farigola, i també conec els caps d'ase; no tant, el gitam, rutàcia, però del gènere 'Lavandula' i fins de l'espècie 'stoechas' n'hi ha varietats d'aspecte distint: rarament en aquesta zona vaig poder assegurar-me una mica de com era la planta, encara que el fet que per allà, em parlaven de *frígola* o *tomello* en singular, i de *timons* quasi sempre en plural (fins i tot conjuntament, i com a plantes diferents, en diversos llocs), ja és un indicatiu que aquest nom designa una altra planta (sens dubte les precisades per